

CZAS

Czas towarzyszy nam przez całe życie, a może należałoby powiedzieć raczej – całe nasze życie płynie / upływa w czasie. Czas należy do podstawowego zasobu słownictwa języka polskiego (słownictwa wspólnego różnym odmianom polszczyzny), jest rzeczownikiem wieloznacznym, którego pierwsze, główne znaczenie dobrze oddaje relacje między czasem a życiem ludzkim – ‘nieprzerwany ciąg następujących po sobie chwil, ciągle trwanie’. Znaczenie to dobrze egzemplifikują przykładowo następujące połączenia wyrazowe i frazeologizmy: *szybko przemijający czas; czas mija, leci, płynie, pędzi, ucieka, upływa; fraz. wyścig z czasem, mieć czas, zyskać na czasie, czas pokaże; **książk.** podróż w czasie, z biegiem czasu, czas zatrzymał się w miejscu, czas leczy rany; **pot.** urwać kawałek czasu, robić coś dla zabicia czasu, szkoda czasu i atlasu.*

Rzeczownik *czas* oznacza nie tylko „całość trwania”, ale także „fragment owego trwania”. Drugie jego znaczenie można sparafrazować następująco – ‘chwila, moment, pora’: *rok minął od czasu ich spotkania; fraz. od czasu do czasu, w krótkim czasie, dać komuś czas do namysłu, zrobić coś po czasie; **książk.** stracić rachubę czasu; **przestarz.** o tym czasie ‘o tej samej porze, ale innego dnia, miesiąca, roku’.*

Znaczenia dalsze mają już charakter **książkowy** (erudycyjny), oznaczając ‘wyodrębniony okres, określoną porę, w której coś się dzieje, coś jest wykonywane’ – *czas żniw, czas opadania liści; term. **łow.** czas ochronny, **urz.** nienormowany czas pracy; fraz. dobre czasy, gorący czas, ciężkie czasy, dawnymi czasy, po wsze czasy, znak czasu, za wszystkie czasy, za czasów króla Cwieczka albo ‘okres dziejowy’ – czasy starożytne, nowożytne, albo ‘stosowną na coś porę, termin’ – czas siadać do obiadu, fraz. najwyższy czas, ostatni czas, swego czasu, czas jest po temu, nadszedł czyjś czas, czekać na lepsze czasy.*

Pozostałe znaczenia rzeczownika *czas* mają już nacechowanie specjalistyczne lub wychodzą z użycia – por. **metrol.** ‘sposób obliczania, wyznaczania czasu, chronologicznego szeregowania zdarzeń’ – term. *czas fizyczny, czas słoneczny, czas letni, czas zimowy, czas strefowy, czas uniwersalny, czas miejscowy; **jez.** ‘kategoria i forma gramatyczna czasowników’ – czas teraźniejszy, przeszły, przyszły, zaprzeszły; **przestarz.** ‘pogoda’ – czas chłodny, czas wietrzny, piękny czas.*

Powyższy wykaz wyczerpuje – jak się wydaje – rejestr znaczeń rzeczownika *czas* we współczesnej polszczyźnie, ale podane przykłady stanowią jedynie drobny fragment użycia tego wyrazu w wypowiedziach, związkach frazeologicz-

nych i terminologii. Jest bowiem *czas* jednostką leksykalną o dużej frekwencji tekstowej, co dodatkowo potwierdza jego przynależność do podstawowej warstwy zasobu leksykalnego. Trzeba także podkreślić, że *czas* ma rozbudowaną rodzinę wyrazów: *zasochłonność*, *zasochłonny*, *czasomierz*, *czasopismo*, *czasopiśmiennictwo*, *czasopiśmienniczy*, *czasoprzestrzenny*, *czasoprzestrzeń*, *czasownik*, *czasownikowy*, *czasownikowo*, *czasownikowość*, *czasowo*, *czasowość*, *czasowy*, *czasówka*, *dotychczas*, *wówczas*, *doczesny*, *wczasy*, *wczasować się*, *wczasowicz*, *wczasowiczka*, *wczasowisko*, *wczesny*, *przedwczesny*, *nowoczesny*, *współczesny*; **przestarzałe** *czasek*, *czasopisarstwo*, *czasopiśmienność*, *czasowanie*, *czasownikowanie*, *natenczas*, *podonczas*, *wonczas*, *zawczas*; **dawne** *czasobój*, *czasostrawca*, *zasostrawca*, *zasomorca*, *czasopistwo*, *czasopisarz*, *czasopiski*, *czasopismowy*, *zasosłow*, *zasowładny*, *tegotczesny*, *naszoczesny*, *pierwoczesny*.

Nie ulega wątpliwości, że *czas* jest wyrazem dawnym (notowany jest w tekstach od XIV w.), rodzimym, mającym genezę prasłowiańską: *czas* < psł. * *časъ* < * *česъ* < * *kěso-s* ‘ograniczony odcinek czasu’ < ‘nacięcie na czymś oznaczające upływ odcinka czasu’ < * *kěsati* / *kosati* ‘ciąć, nacinać’. Jest to jednak tylko jedna z hipotez na temat etymologii tego rzeczownika. Druga wywodzi *czas* od prasłowiańskiego czasownika * *čati*, *čajati* ‘czaić się, oczekiwać, zauważać’, co determinuje sparafrazowanie pierwotnego znaczenia formy * *časъ* jako ‘zauważenie czegoś; moment, chwila zauważenia czegoś’. Niezależnie od dwoistości (niepewności) etymologii trzeba podkreślić, że współczesne znaczenia rzeczownika *czas* znajdują motywację semantyczną w znaczeniach form prasłowiańskich.

Czas ma liczną reprezentację wśród przysłów ludowych. Oto wybór przykładów:

Co w *czas*, to z nas.
Czas bieży, że go ani na koniu nie dogonisz.
Czas do każdej rzeczy upatruj.
Czas dziad, ale z kosą.
Czas najlepszy doktor.
Czas płaci, *czas* traci.
Czasowi ludzie służą.
Czasy się odmieniają, z *czasami* i ludzie.
Drogie złoto, ale *czas* najdroższy.
Pilnuj *czasu*.
Wszystkiego kupisz za pieniądze prócz *czasu*.
Żałować *czasu*, pragnąć *wczasu* – mądrego rzeczy.
[za Oskarem Kolbergiem]

Od starożytności *czas* znajduje poczesne miejsce wśród sentencji, maksym, skrzydlatych słów:

Czas pożerca rzeczy (łac. *tempus edax rerum* – Owidiusz, *Metamorfozy*).
O *czasy*! O obyczaje (łac. *O tempora! O mores!* – Ciceron, *Przeciw Katylinie*).
Wszystkie rzeczy mają swój *czas*... (*Biblia*, *Eklezjasta*).
Czas ucieka, wieczność trwa (łac. *tempus fugit, aeternitas manet* – średniowieczne przysłowie).
Czas wyszedł z orbit (ang. *the time is out of joint* – Szekspir, *Hamlet*).
Duch *czasu* (Herder, 1769).

Czas ucieka, życie mija (Mickiewicz, *Dziady*, cz. IV, 1823).

Czas na małe Conieco (ang. *time for a little something* – A.A. Milne, *Kubuś Puchatek*, przekład Ireny Tuwim, 1926).

Czas niehumaniczny [S. Otwinowski, 1946].

Pytanie: czym jest czas? zadawano sobie od starożytności. Nowożytna filozofia refleksyjna (I. Kant, J.G. Fichte, G.W.F. Hegel, M. Heidegger) zinterpretowała czas jako miarę trwania. Ten kierunek myślenia o *czasie* znajduje odzwierciedlenie zarówno w przytoczonych w tym tekście definicjach słownikowych, jak i w naszym codziennym pojmowaniu czasu, którego – jak pisał Tadeusz Kotarbiński w rozprawie *Zasady dobrej roboty w pracy umysłowej* – nie można marnotrawić.

S.D.